

Turli yoshdagi bolalar bilan ishlashda dialog texnikasining moslashuvi

Maxmudova Oygul Toxirjonovna –

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: mahmudovaoygul920@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1423-8218>

Isaqova Madina Sobirjon qizi –

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha va boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar bilan logopedik amaliyotda dialog texnikasini moslashtirish masalasi nazariy hamda amaliy jihatdan yoritildi. Tadqiqotda dialogik muloqotning psixolingvistik asoslari, dialogning bolalar nutqini shakllantirishdagi o'рни va logopedik mashg'ulotlarda dialogni bosqichma-bosqich qo'llash (motivatsiya, mavzuga kirish, mustahkamlash, monologik chiqish, yakuniy rag'batlantirish) tamoyillari tahlil qilindi. Shuningdek, dialog texnikasi orqali fonematik eshituv, so'z boyligi va grammatik tuzilmani rivojlantirish imkoniyatlari, yosh xususiyatlari hamda nutq darajasiga ko'ra dialogni individuallashtirish yondashuvlari asoslab berildi. Maqolada uyatchan, giperaktiv yoki nutqi sust rivojlangan bolalar bilan ishlashda qo'g'irchoqli, harakatli va vizual tayanchli dialog mashqlaridan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar ham keltirildi. Natijada dialog texnikasining moslashuvchan qo'llanilishi bolalarning nutqiy faolligi, muloqot madaniyati va kommunikativ kompetensiyasini oshirishda samarali vosita ekani xulosalandi.

Kalit so'zlar: dialogik nutq, nutqni rivojlantirish, kommunikativ kompetensiya, fonematik eshituv, lug'at boyligi, interfaol metodlar, savol-javob, rolli o'yin, individual yondashuv, nutq terapiyasi.

Адаптация диалогической техники при работе с детьми разного возраста

Аннотация. В данной статье теоретически и практически рассматривается проблема адаптации диалогической техники в логопедической практике при работе с детьми дошкольного и младшего школьного возраста. В исследовании анализируются психолингвистические основы диалогического общения, роль диалога в формировании детской речи, а также принципы поэтапного применения диалога на логопедических занятиях (мотивация, введение в тему, закрепление, монологическое высказывание, итоговое поощрение).

Кроме того, обоснованы возможности развития фонематического слуха, словарного запаса и грамматического строя речи с помощью диалогической техники, а также подходы к индивидуализации диалога с учетом возрастных особенностей и уровня речевого развития детей. В статье также представлены методические рекомендации по использованию кукольных, подвижных и визуально-опорных диалоговых упражнений при работе с застенчивыми, гиперактивными и детьми с замедленным речевым развитием. В результате сделан вывод о том, что адаптивное применение диалогической техники является эффективным средством повышения речевой активности, культуры общения и коммуникативной компетентности детей.

Ключевые слова: диалогическая речь, развитие речи, коммуникативная компетенция, фонематический слух, словарный запас, интерактивные методы, вопросно-ответная форма, ролевая игра, индивидуальный подход, логопедическая терапия.

Adaptation of dialogic techniques when working with children of different ages

Annotation. This article theoretically and practically examines the issue of adapting dialogic techniques in speech therapy practice when working with preschool and primary school children. The study analyzes the psycholinguistic foundations of dialogic communication, the role of dialogue in the development of children's speech, and the principles of step-by-step application of dialogue in speech therapy sessions (motivation, topic introduction, consolidation, monologic expression, and final encouragement).

Furthermore, the article substantiates the potential of dialogic techniques to develop phonemic hearing, vocabulary, and grammatical structure of speech, as well as approaches to individualizing dialogue based on children's age characteristics and levels of speech development. Methodological recommendations are also provided on the use of puppet-based, movement-oriented, and visually supported dialogic exercises when working with shy, hyperactive, or children with delayed speech development. The study concludes that the flexible application of dialogic techniques is an effective tool for enhancing children's speech activity, communication culture, and communicative competence.

Keywords: dialogic speech, speech development, communicative competence, phonemic hearing, vocabulary, interactive methods, question-and-answer technique, role play, individual approach, speech therapy.

KIRISH

Bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida *dialog* shaklidagi muloqot alohida ahamiyat kasb etadi. Dialogik muloqot – bu ikki yoki undan ortiq kishining navbatma-navbat fikr almashinuvi bo‘lib, bolada nafaqat og‘zaki nutq ko‘nikmalarini shakllantiradi, balki uning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bola avvalo dialogik nutqni egallab, so‘ngra monologik nutqni shakllantiradi – dialogik nutq ko‘nikmalari mustahkam bo‘lsa, mustaqil matn (monolog) tuzishga zamin yaratiladi. Dialog texnikasi deganda bolalarni *suhbatlashuv jarayoniga jalb etib o‘rgatish* usuli tushuniladi. Bu usul logopediya (nutq terapevtik) amaliyotida bolalarning nutqiy faolligini oshirish va nutq nuqsonlarini tuzatishda keng qo‘llaniladi.

Mazkur maqolada maktabgacha va boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar bilan ishlashda dialog texnikasini moslashtirishning nazariy hamda amaliy asoslari tahlil qilinadi. Jumladan, logopediya kontekstida dialoglashuvning umumiy tavsifi, maktabgacha yosh bolalar bilan dialog shaklidagi ishning psixolingvistik asoslari, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida dialogik nutqni rivojlantirish usullari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, logopedik mashg‘ulotlarda dialog texnikasini bosqichma-bosqich qo‘llash tajribasi, dialog orqali fonematik eshituv, so‘z boyligi va grammatik tuzilmani rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi. Turli yosh, nutq darajasi va psixologik xususiyatlarga ko‘ra dialog usulini moslashtirish yondashuvlari hamda amaliy tavsiyalar va mashq namunalari alohida e‘tibor qaratiladi.

Logopedik amaliyotda dialog texnikasi – bu defektolog-mutaxassis (logoped) va bolaning hamkorlikdagi muloqoti orqali nutqni o‘stirish uslubidir. Bunda mutaxassis bolaning individual nutq darajasiga mos tarzda savol-javob, izohlash, takrorlash kabi dialogik usullarni qo‘llaydi. Dialogik muloqot jarayonida bola faqat tinglovchi emas, balki faol suhbatdosh sifatida ishtirok etishi ta‘minlanadi.

Dialog shaklidagi o‘rgatishning afzalligi shundaki, bola nutqiy faoliyatga bevosita jalb qilinadi va *o‘z fikrini ifodalashga intiladi*. Misol uchun, o‘yinchoqlar bilan o‘ynayotgan bolaga logoped savollar berib, u bilan birga vaziyatga mos dialog yaratadi. Bunda bola kerakli so‘zlarni topib aytishga, savollarga javob berishga harakat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotlarga ko‘ra, dialogik muloqotning o‘zlashtirilishi bolaning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ham ta‘sir ko‘rsatadi. Dialog orqali muloqot qilishda bola o‘z *suhbatdoshi nuqtai nazarini hisobga olishni*, uning qiziqish va kayfiyatiga e‘tibor berishni o‘rganadi [3]. Masalan, tengdoshlar bilan muloqot davomida bolalar bir-birining gapini to‘ldirish, savollar berish, javob qaytarish, fikrini asoslash kabi ko‘nikmalarni egallaydi.

Logopedik kontekstda dialog texnikasi odatda *suhbat* (muloqot) shaklida mashq qildirishdan iborat. Bu jarayonda bola va logoped o‘rtasidagi nutqiy interfaoli mustaqil nutq hosil bo‘lishiga zamin yaratadi. Mutaxassislarning fikricha, dialog bola nutqining birlamchi shakli bo‘lib, keyinchalik undan monologik nutq rivojlanib chiqadi. Dialogik nutqda qisqa savol-javoblar yoki replikalar almashinuvi sodir bo‘ladi – bu nutqning eng oddiy tuzilma ko‘rinishi. Vaqt o‘tib, bola ana shu dialogik almashinuv asosida mustaqil hikoya yoki tushuntirish (monolog) qilish malakasini hosil qiladi [5]. Shunday qilib, logopedlar dialogdan foydalangan holda bolaning bog‘lanishli nutqini ham shakllantirishga erishadilar.

Dialog texnikasining maqsadi – bolani faollik bilan gapirishga undash, uning tushunishini va javob berish qobiliyatini rag‘batlantirish, shu bilan birga nutqiy nuqsonlarni tuzatishdir. Masalan, logoped bola bilan atrofdagi biror obyekt haqida suhbatlashayotganda, noto‘g‘ri talaffuz qilingan tovushni to‘g‘ri talaffuzda qaytarib eshittiradi yoki bola topa olmayotgan so‘zni o‘rniga qo‘yib, uni takrorlashga undaydi. Bunday replikativ tuzatish usullari dialog davomida amalga oshiriladi. Kattalar (mutaxassis yoki ota-ona) bola bilan dialog jarayonida bolaning bir so‘zli yoki tushunarsiz gaplarini grammatik jihatdan to‘g‘ri va to‘liq shaklga keltirib, nutq kamchiliklarini sezdirmasdan tuzatib borishi mumkin [6].

Masalan: bola stoldagi rasmga ishora qilib “machin” desa, logoped “Ha, bu mashina, qizil mashina ekan” deb to‘ldiradi – bola to‘g‘ri shaklni eshitib o‘z nutqida qo‘llashga o‘rganadi.

Umuman olganda, logopedik amaliyotda dialog texnikasi bolani og‘zaki nutqqa tortish, uni faol suhbatdoshga aylantirish va shu asnoda nutqidagi muammolarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Keyingi bo‘limlarda turli yosh guruhlarida ushbu texnikani qo‘llash xususiyatlari ko‘rib chiqiladi.

Maktabgacha yosh (taxminan 3 yoshdan 6-7 yoshgacha) bolalar nutqiy rivojlanishida dialogik nutq asosiy o‘rin tutadi [8]. Kichik yoshdagi bolalar *avvalo dialogik nutqni o‘zlashtiradilar*, ya‘ni kattalar bilan oddiy savol-javob ko‘rinishida muloqot qilishni o‘rganadilar. Psixolingvistika nuqtai nazaridan, bola tili rivojlanishining dastlabki bosqichida uning *muloqotga ehtiyoji juda kuchli* bo‘ladi – bola o‘ziga kerakli narsani so‘rash, fikrini tushuntirish uchun tabiiy ravishda tilga murojaat qiladi.

Bu jarayonda kattalar bilan muloqot hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yosh bolalar odatda dastlab ota-ona va yaqinlari bilan suhbatda til topisha boshlaydilar. Masalan, uy sharoitida bola biror narsani xohlaganida onasiga qarab ovoz chiqaradi yoki ishora qiladi; ona esa “Suv ichmoqchisanmi?” kabi savol bilan javob qiladi – shu tariqa dialogik almashinuv vujudga keladi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, *dialogik nutq avvalo oilada shakllanadi*, bola ota-ona, aka-ukalar davrasida suhbat qurib ko‘nikmalar oladi. Bola o‘z ehtiyojini qondirish uchun savol berishga, muloqotga kirishga intilar ekan, u asta-sekin yangi so‘z va gaplarni o‘zlashtiradi.

Katta yoshli odamning roli: Kattalar – tarbiyachi yoki ota-ona – bola bilan muloqotda uning bosh yo‘riqchisi hisoblanadi. Psixolog L.S. Vygotskiy ta‘kidlaganidek, bola tilni o‘rganishda yaqin rivojlanish zonasi aynan kattalar bilan hamkorlikda *suhbatlashuv* orqali kengayadi. Amaliy kuzatishlarga ko‘ra, kattalar bolaga savol yoki fikr bilan murojaat qilganda, bola faollashadi va uning to‘liq bo‘lmagan gaplarini to‘ldirib, mukammal shaklga keltirish imkoniyati tug‘iladi. Kattalar bolaning so‘zlash jarayoniga faol javob qaytarib, uning fikrlarini to‘ldirib borar ekan, bola buni muloqot qilishning normal usuli sifatida qabul qiladi va so‘z boyligini hamda gap tuzishni tez o‘zlashtiradi [9]. Masalan: bola “top top” deb nimanidir tushuntirmoqchi bo‘lsa, ona “Sen *topib* oldingmi?” deb uning gapini to‘liq shaklga keltiradi va bola bu tuzilmani keyinchalik takrorlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Nutqiy rivojlanishining bu bosqichida bolalarda fonetik, leksik va grammatik jihatlar ham shakllana boshlaydi. Dialogik muloqot esa ana shu jihatlarining uyg‘un rivojlanishiga yordam beradi. Masalan, bola kattalar bilan so‘z o‘yini tarzida suhbatlashib, so‘zlarni tovush tarkibiga ko‘ra farqlashni, so‘z ma‘nolari ustida mulohaza yuritishni boshlab yuborishi mumkin – bu tilning fonetik va semantik tomonlarini anglashga kirishishdir. Shuningdek, oddiy dialoglarda qatnasha turib, bola sekin-asta sodda gap tuzishdan to‘liq va yoyiq gaplar qurishga o‘tadi. 5–6 yoshga kelib, u nutqidagi grammatik xatolarga e‘tibor berishni, to‘g‘ri gapirishga harakat qilishni boshlaydi. Bu yoshda fonematik eshitish (tovushlarni farqlash) qobiliyati ham rivojlanib boradi – bolaga ataylab yaqin talaffuzli so‘zlarni aytib, farqini tushuntirish orqali uning eshitish differensiasiyasini o‘stirish mumkin. Ko‘rinib turibdiki, maktabgacha davrdagi nutqiy ta‘lim dialog asosida olib borilsa, bola tilning barcha qatlamlarini – tovush, so‘z, gap tuzilishini bir butun hodisa sifatida tezroq o‘zlashtiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, psixolingvistik jihatdan, maktabgacha yoshdagi bolaga biror narsani monolog tarzida tushuntirish emas, balki dialog tarzida o‘rgatish samaraliroq bo‘ladi. Bola bilvosita savol-javob va suhbat jarayonida o‘z nutqini shakllantiradi. Shu bois bog‘cha tarbiyachilari va logoped mutaxassislar ta‘lim jarayonida ko‘proq suhbat, savol-javob, rolli o‘yinlardan foydalanishlari tavsiya etiladi. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, oldindan rejalangan mavzular bo‘yicha suhbatlashish, ertak va hikoyalarni dialog tarzida aytib berish, teatr va sahnalashtirish o‘yinlarini qo‘llash maktabgacha yosh bolalarning nutqini rivojlantirishda nihoyatda foydali usullardir.

Boshlang'ich maktab davri (taxminan 7–10 yosh)ga kelib, bolalarning nutqiy ko'nikmalari anchayin boyib, ular muloqot qilishning yanada murakkab shakllarini egallay boshlaydilar. Bu yoshda ham dialogik nutqning ahamiyati katta – ayniqsa ta'lim jarayonida. Pedagogik tadqiqotlar natijasiga ko'ra, boshlang'ich sinflarda dars vaqtida dialogli muloqotni keng joriy etish o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi, mustaqil fikrlash va fikrini erkin bildirish ko'nikmalarini rivojlantiradi [3]. Shunday ekan, maktabning ilk bosqichida ham o'quvchilarda dialogik nutq madaniyatini shakllantirish tarbiyaviy va o'quv maqsadlariga erishishda muhim o'rin tutadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlaydigan logoped yoki o'qituvchi interfaol usullardan foydalanib, bolalarni suhbatga jalb etishi kerak. Quyida shu yoshda dialogik nutqni rivojlantirishda samarali bo'lgan ba'zi usullar keltiriladi:

Savol-javob (so'rov): Dars yoki logopedik mashg'ulot davomida har bir mavzu bo'yicha bolalarga savollar berib, ularning javob berishi rag'batlantiriladi. Masalan, matn mazmunini tushunish uchun “Nima uchun qahramon bunday qildi?” kabi savol beriladi va bola o'z so'zlari bilan javob beradi. Bu usul bolalarda muloqotga kirishish va fikrni aniq ifodalash ko'nikmasini hosil qiladi. “Savol-javob” metodini qo'llash o'quvchilarning diqqatini faollashtiradi va nutqiy tafakkurini o'stiradi.

Juftlik va guruhli muloqot: Boshlang'ich sinfda o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib muhokama yoki topshiriq ustida ishlatish – kollektiv dialogni shakllantiradi. Masalan, ikki o'quvchini juftlab, ularga bir-birlari bilan muayyan mavzuda (masalan, “Mening sevimli hayvonim”) suhbatlashishni topshirish mumkin. Yoki guruh bo'lib biror masalaga yechim topishni muhokama qilishadi. Bunday interfaol mashqlar o'quvchilarga tengdoshlar bilan ham muloqot malakasini beradi, tinglash va fikr bildirishga o'rgatadi.

Rolli o'yinlar va dramatizatsiya: O'quvchilarni turli rollarga kiritib dialog qurdirish nutqni rivojlantirishning samarali usulidir. Masalan, “Do'konchi va xaridor” o'yini: bir bola do'konchi, ikkinchisi xaridor bo'lib, o'rtalarida muloqot quradilar (salomlashish, so'rash, narsani so'rash, haq to'lash va h.k.). Yoki dars mavzusiga oid kichik sahnalarni (ertakdan lavha, tarixiy voqea) ijro etish jarayonida bolalar dialog matnlarini aytadilar. Teatrlashtirish usuli o'quvchilarning nutqini ravonlashtiradi, so'z boyligini oshiradi va nutqiy ifodaviylikni kuchaytiradi.

Munozara va fikr almashish: 3–4-sinf o'quvchilariga sodda munozarali savollar berib, kichik bahs-munozara tashkil qilish ularning dialogik nutqini mustahkamlaydi. Masalan, “Do'st bo'lish uchun qanday fazilat kerak?” kabi mavzuda har bir o'quvchi o'z fikrini aytadi, boshqalar fikriga munosabat bildiradi. Bunday mashg'ulotlar bola nutqida mantiqiy izchillik va o'z fikrini himoya qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Ta'kidlash joizki, boshlang'ich sinf davrida bolalar allaqachon o'z ona tilining asosiy tizimini (fonetika, leksika, grammatika) maktab dasturi asosida o'rganishga kirishgan bo'ladi. Ular yangi grammatik qoidalarni, imlo va talaffuz me'yorlarini o'zlashtirib boradilar. Bu jarayonda dialogik mashqlar yordamida nazariy bilimlarni amaliy qo'llashga erishish mumkin. Masalan, darsda o'tilgan grammatik mavzuni mustahkamlash uchun juftliklarda savol berish va javob qilish mashqi qo'llanadi: biri savolni noto'g'ri (qoidaga xilof) tuzadi, sherigi esa to'g'rilab aytadi. Yoki o'quvchilar “Ikkinchi shaxs – sen shaklida suhbat”, “Uchinchi shaxs – u haqida suhbat” kabi mashqlar orqali shaxs va sonlarga mos fe'l qo'llashni mashq qilishlari mumkin.

Bundan tashqari, logopedlar nutqida nuqsoni bor boshlang'ich sinf bolalari bilan alohida ishlaganda, ularning maktab darsliklari materialidan foydalanib dialog tuzdirishlari mumkin. Masalan, o'qish darsligidagi kichik matn qahramonlari o'rtasida bo'lishi mumkin bo'lgan dialogni boladan davom ettirishni so'rash – bola tasavvur qilib gaplarni to'ldiradi. Yoki rasmlar ketma-ketligidan hikoya tuzish mashqini dialog shaklida tashkil etish: logoped rasmdagi qahramonga savol beradi, bola javobni o'sha qahramon roliga aytadi. Bu usullar nutqiy tafakkurni ham, ijodiy tasavvur va empatiyani ham tarbiyalaydi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida dialogik nutq ko'nikmasini rivojlantirish nafaqat nutq darslarida, balki barcha fanlarda o'rinlidir. O'qituvchi o'quvchilarning darsda faol ishtirokini ta'minlash uchun monologik tushuntirishni kamaytirib, so'rov-almashinuv (dialog) metodiga ko'proq murojaat qilishi tavsiya qilinadi [3]. Bu, ayniqsa, nutqida sustkashlik bo'lgan bolalar uchun muhim – ular jim o'tirmay, hech bo'lmasa qisqa javoblar bilan darsga qo'shilsa, nutqi rivojlanaveradi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda faol dialog muhitini yaratish o'quvchilarning og'zaki nutqi rivoji bilan birga mantiqiy fikrlashini ham jadallantiradi.

Logopedik mashg'ulot – bu maxsus reja asosida o'tkaziladigan, bolaning nutq nuqsonlarini tuzatishga qaratilgan individual yoki kichik guruhdagi darsdir. Bunday mashg'ulotlarda dialog texnikasini qo'llashni maqsadga muvofiq ravishda bosqichma-bosqich tashkil etish lozim. Quyida logopedik darsda dialogdan foydalanishning tipik bosqichlari keltirilgan:

Aloqa o'rnatish va motivatsiya. Mashg'ulot avvalida logoped bola bilan erkin muloqotga kirishadi: hol-ahvol so'raydi, bola qiziqqan mavzuda qisqa suhbat quradi. Bu bosqichda muhim maqsad – bolani gapirishga ruhiy tayyorlash va qiziqishini uyg'otish. Masalan, logoped: “Bugun bog'chada nimalar qilding?” deb so'raydi. Bola oddiy so'zlar bilan javob beradi, logoped suhbat davomida kichik hazil yoki maqtov bilan bolani muloqotga tortadi. Bu bosqich “uppoq suhbat” deyiladi ba'zan – asosiy darsdan oldin bolani ochish jarayoni.

Asosiy mavzuga kirish va material taqdim etish. Keyingi qadam – mashg'ulot mavzusini dialog orqali ochish. Logoped yangi so'z yoki tovush ustida ishlamoqchi bo'lsa, uni bevosita suhbat kontekstida kiritar ekan. Masalan: “Qani, bugun rasmga qaraymiz: bu nima? (bola: “Olma”). To'g'ri, qani “olma” so'zini aytaylik... Olma qanaqa rangda? ... Ta'mi qanaqa bo'ladi?” va hokazo. Bu jarayonda logoped PEER (Prompt-Evaluate-Expand-Repeat) tamoyilini qo'llashi mumkin: bolaning har javobini baholash va to'ldirish (masalan: “To'g'ri, bu qizil olma, sen ham ayt: qizil olma” kabi). Bunday yondashuv dialogik o'qish (dialogic reading) usulida keng qo'llanilib, kichik bolalarning so'z boyligini oshirishda juda samarali ekani tajribada tasdiqlangan. Asosiy bosqichda logoped vizual material (rasm, o'yinchoq)dan foydalangan holda, bolani savol-javobga faol jalb qilib mavzuni tushuntiradi.

Mustahkamlash va faollashtirish. Bola mashg'ulot mavzusidagi yangi material (yangi tovush yoki so'zlar, gap tuzilmasi) bilan tanishgach, uni mustahkamlash bosqichi dialogik mashqlar orqali olib boriladi. Masalan, agar logoped “sh” tovushi ustida ishlagan bo'lsa, mustahkamlash uchun “Savol top, javob top” o'yini: logoped “sh...” bilan boshlanadigan so'z o'ylab, tavsiflaydi, bola topadi (masalan, logoped: “Men ertalab ichadigan issiq ichimlik” – bola: “choy” – tovushni xato topdi, logoped imlab “shoy emas, choy” deb to'g'rilaydi va talaffuz mashqini qildiradi). Yoki yangi o'rgatilgan so'zlarni qo'llab mini-suhbat qurish: “Bog'da nima ko'rding?” – bola: “Kapalak ko'rdim” (yangi o'rgangan “kapalak” so'zini qo'llaydi). Bu bosqichda logoped bolaning javoblarini diqqat bilan tinglab, kerak joyida tuzatish kiritadi va to'g'ri variantni qayta aytiradi. Shu tariqa dialog davomida bola yangilishgan tovush va so'z ustida qayta-qayta ishlanadi.

Monologik chiqish. Mashg'ulot yakunlanayotganda bola o'rganganlarini o'z nutqida qo'llab ko'rishi uchun sharoit yaratiladi. Masalan, logoped: “Biz bugun nimalarni o'rgandik, bu yerda nimalarni ko'rib turibmiz – menga gapirib berchi,” deb boladan qisqagina hikoya yoki tasvirlashni so'raydi. Bola esa ilgari dialogda ishlatilgan so'z va gaplardan foydalanib, mustaqil gapirishga harakat qiladi. Bu hali to'laqonli monolog bo'lmasligi mumkin, lekin bolaga initsiativa beriladi – o'zi gap boshlaydi, logoped zarur paytda yengil savollar bilan yo'naltiradi. Masalan: “Kapalakni qayerda ko'rgansan?” degan savol bilan bola hikoyasini davom ettiradi. Bu bosqich dialogdan monologga o'tish ko'prigi vazifasini o'taydi va bola erishgan yutuqlarni mustahkamlaydi.

Yakuniy rag'batlantirish va uyga topshiriq. Mashg'ulot oxirida logoped bola bilan qisqa yakunlovchi dialog o'tkazadi: mashg'ulotni yakunlab, bolaning bugungi ishi uchun

maqtov yoki rag'bat bildiradi ("Bugun juda yaxshi gaplashding, sh tovushini to'g'ri chiqarishing judayam yaxshi bo'lyapti!" kabi). So'ng bolaga uyda ota-onasi bilan davom ettirishi uchun kichik vazifa beradi, masalan: "Uyga borib dadangga bugun o'rgangan yangi so'zimizni aytib ber," yoki "Ertaga bog'chadan yana qanday qiziq voqea bo'lsa aytib berasan" kabi topshiriq. Bu ham motivatsion muloqot ko'rinishida beriladi va bolada davomiy nutqiy faollikka turtki bo'ladi.

Dialogik tarzda tashkil etilgan logopedik mashg'ulotlar bolalarga ko'proq zavq bag'ishlaydi va ular odatdagi bir tomonlama mashqlarga qaraganda tezroq rivojlanadi [10]. Masalan, defektologlar orasida mashhur bo'lgan "duet nutq" tushunchasi mavjud – bu ona (yoki tarbiyachi) va bola o'rtasidagi go'yoki hamohang "qo'shaloq" nutqdir: kattalar bolaga savollar va izohlar bilan doimo yo'riq beradi, bola esa uning izidan ergashib o'z nutqini quradi. Bu usul boshida kattalar nutqini ko'proq, bolanikini kamroq qamrab oladi, lekin bora-bora bola bo'shliq va pauzalarini o'zi to'ldirishga, ya'ni mustaqil gapirishga o'tadi. Demak, logopedik darslarda dialog texnikasini bosqichma-bosqich qo'llash orqali murabbiy ishtiroki sekin-asta kamayib, bola mustaqil nutqiga yo'l ochib beriladi. Bu – dialogdan monologga o'tishning tabiiy yo'lidir. Dialog texnikasi bolalarning nutqini faqat ravonlashtiribgina qolmay, uning tarkibiy tomonlarini ham keng rivojlantirishga yordam beradi. Xususan, fonematik eshituv (tovushlarni idrok etish va farqlash), lug'at boyligi (leksik zahirasi) va grammatik tuzilma (gap qurish, shakllantirish qoidalari) dialog jarayonida takomillashadi. Quyida dialog asosida ushbu jihatlarni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi:

Fonematik eshituvni rivojlantirish. Bola uchun tovushlarni eshitib ajratish ko'nikmasi – to'g'ri talaffuz va o'qish-yozishga tayyorgarlikning asosi. Odatiy logopedik amaliyotda fonematik eshituvni rivojlantirish uchun turli tovush ajratish mashqlari qo'llanadi (masalan, "eshitgan tovushingni ayt", "qaysi so'z boshida s tovushi bor?" va hokazo). Bunday mashqlarni ham dialog shaklida qiziqarli o'yin tarzida tashkil etish mumkin. Masalan: logoped va bola "telefon o'yini" o'ynaydi – logoped telefonda ataylab biror so'zni noaniq yoki noto'g'ri aytadi, bola esa "Tovush eshitilmadi, qaytaring" deb so'raydi va to'g'ri variantni aytadi. Yoki logoped: "Oyoq dedim, to'g'rimi?" – bola: "Yo'q, siz oyoq emas, oyo**g' deng," deb tovush farqini tuzatadi (masalan, g' va q tovushlarini ajratish). Yana bir o'yin – "Sehrli quloq": logoped sekin tovush chiqaradi (masalan, shivirlaydi yoki biror tovushni cho'zib aytadi), bola topishi kerak. Bu yerda ham kichik dialog bo'ladi: "Men qanday tovush chiqarayotganimni topa olasanmi?" – "Siz sh tovushini aytayapsiz". Bunday dialogik mashqlar orqalibola tovushlarni diqqat bilan eshitish va taqqoslashga o'rganadi. Natijada uning fonematik idroki kuchayadi, bu esa keyinchalik nutqini to'g'rilashga va savod o'rganishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, dialogik o'qish va suhbatlar bolalarda tovush tizimi haqidagi tasavvurni boyitib, fonemik ongni oshiradi. Masalan, Whitehurst (2002) o'tkazgan tajribalarda dialog asosida kitob o'qib berilgan bolalar tovushlarni farqlash va boshqalar nutqini tinglab tushunishda an'anaviy usulda tarbiya olgan bolalarga nisbatan sezilarli yutuq ko'rsatgan.

So'z boyligini (lug'atini) oshirish. Bola bilan muloqot qanchalik ko'p va rang-barang bo'lsa, uning lug'at boyligi shunchalik tez ortadi. Dialogik metodning afzalligi – bola yangi so'zlarni kontekstda o'rganadi va darhol amalda ishlatib ko'radi. Logoped dialog davomida bolaning faol lug'atiga asta-sekin yangi so'zlarni kiritishi mumkin. Masalan, bola bilan "kasalxona" mavzusida o'ynab, shifokor va bemorning suhbatini tashkil qilinsa, u yerda "bemor", "tashxis", "davolash" kabi so'zlar tabiiysan tilga kiradi. Logoped bolaga so'zning ma'nosini sodda tushuntiradi va shu zahoti boladan shu so'z ishtirokida gap tuzishini so'raydi. Dialogic reading (dialogik kitob o'qish) metodida ham kattalar bolaga rasmiy kitob o'qiyotib, har bir sahifada bolani suhbatga tortadi, rasmdagi ob'ektlarni nomlashga undaydi, topa olmasa o'zi nomini aytib, takrorlatadi. Masalan, ota bola bilan birga rasmga qarab: "Bu nima ekan?" – bola: "Ot" – ota: "Ha, bu ot. Ot nima qiladi? – Hirgoyi qiladi? Yo'q, ot hirgoyi qilmaydi, ot kishnaydi. Sen ham aytchi: kishnaydi" kabi suhbatlar quradi. Bunday

usulda bola aktiv lugʻatiga yangi soʻz qoʻshadi va uni darhol qoʻllashni oʻrganadi. Dialog formati orqali soʻz oʻrgatish nafaqat soʻzning shaklini yod oldiradi, balki uning maʼnosini tushunishga, toʻgʻri joyda qoʻllashga oʻrgatadi, chunki bola soʻz bilan birga bogʻliq savol-javobni ham eslab qoladi. Tadqiqotlarga muvofiq, dialog orqali lugʻat oʻrgatilgan bolalarda passiv va aktiv lugʻat hajmi anʼanaviy yodlatish usuliga qaraganda tezroq oshadi. Xususan, maktabgacha yoshda antonim, sinonim, koʻp maʼnoli soʻzlarni qarama-qarshi qoʻyib savol-javob qilish lugʻat boyligini sezilarli kengaytiradi. Masalan, logoped: “Olma shirin, limon esa ...?” – bola: “Nordon” deb javob beradi (agar javobni bilmasa, logoped oʻrgatadi). Keyin “Olma shirin yoki nordon?” deb soʻraydi – bola toʻgʻri variantni tanlaydi. Bu kabi “yoki” soʻrovlarini koʻp qoʻllash ham bolaga soʻzlarni maʼnosiga koʻra farqlashni oʻrgatadi va uning miyasida semantik tarmoqlar hosil boʻladi.

Dialogik mashgʻulotlarda grammatikani rivojlantirish uchun maxsus oʻyinli usullar ham bor. “Tuziqni toʻgʻrilash” oʻyini: logoped qasddan grammatik xato bilan gapiradi, bola esa toʻgʻrilaydi. Masalan, logoped aytadi: “Men bogʻga boradi” – bola tuzatadi: “Yoʻq, boraman deyish kerak”. Yoki aksincha, logoped: “Qaysi gap toʻgʻri?” deb ikkita gap aytadi – biri xato, biri toʻgʻri (“Men keldim” va “Men keldi”), bola toʻgʻrisini koʻrsatadi. Bunday dialogik testlar bilan birga tushuntirish ham beriladi: nega bunday, qanday qoida – va shu qoida keyingi suhbatlarda esga solinadi.

Shuningdek, bola bilan “Gapni davom ettir” kabi dialog oʻyini oʻynash mumkin: logoped bir gap boshlab beradi, bola davom ettirib, birgalikda birikma gap tuzadilar. Masalan: logoped – “Quyong bogʻga bordi va ...”, bola – “sabzi yedi”. Yana logoped – “sabzi yeb boʻlib ...”, bola – “doʻkonga ketdi” va hokazo. Gaplarni ulash jarayonida bola bogʻlovchilar, zamon va shaxs kategoriyalarini moslashtirishga intiladi. Agar xato qilsa, logoped muloyimlik bilan (yoki boshqa qahramon nomidan) tuzatadi: “Quyong ketdi emas, ketdi deb aytamiz, toʻgʻrimi?”. Bu usul yordamida bolalar murakkab gap tuzishni va matn ichida mantiqiy va grammatik aloqadorlikni ushlab gapirishni oʻrganadilar.

Grammatik rivojlanishning yana bir muhim jihati – intonatsiya va dialog adabiga rioya qilish. Dialog davomida bola faqat toʻgʻri feʼl yoki kelishik qoʻllashni emas, balki ohang, pauza, xitob kabi nutq elementlarini ham bexos oʻzlashtiradi. Masalan, savol berishda ovozni koʻtarish, taʼkidlamochi boʻlgan soʻzini urgʻu bilan aytish kabi narsalarni bola kattadan koʻchiradi. Shu bilan birga, suhbatdoshi gapini boʻlmaslik, tinglash, javob berishda mos xulq koʻrsatish kabi nutqiy madaniyat unsurlarini ham dialog orqali egallaydi [4]. Bularning barini biryoʻla maxsus oʻrgatish mushkul, ammo bola amaliy muloqot jarayonida bevosita koʻnikma hosil qiladi.

Dialog texnikasi bolalarda tilning fonetik, leksik va grammatik jihatlarini bir vaqtda va uzviy ravishda rivojlantirish imkonini beradi. Kattalar bilan faol muloqotda boʻlgan bolalar tilning tuzilish va funksiyasini tezroq anglab yetadilar [4]. Tadqiqot natijalari koʻrsatishicha, dialogik yondashuv asosida olib borilgan nutqiy tarbiya bolalarda tovush madaniyati (toʻgʻri talaffuz va eshitish), soʻz boyligi hamda grammatik toʻgʻri va ravon gapirish koʻnikmalarining shakllanishini tezlashtiradi. Shunday ekan, logopedlar va pedagoglar dialogdan maqsadli foydalanib, nutqiy oʻquv mashqlarini bir vaqtning oʻzida mazmunli va qiziqarli qilib tashkil etishlari kerak.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar va otalar uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni berish mumkin:

Muloqot muhitini yarating: Bolaning nutqini rivojlantirish uchun uni iloji boricha koʻproq suhbatga torting. Katta yoshdagilar doimo faol eshituvchi va javob qaytaruvchi boʻlsinlar. Uyda ota-ona, bogʻchada tarbiyachi, logoped mashgʻulotida mutaxassis – barchasi bola bilan suhbatlashishga vaqt ajratsin. Masalan, har kuni kechqurun “Bugun nimalar qilding?” deb bola bilan suhbat qurishni odat qiling. Bola gapirmasa, savollar bilan

yo‘naltiring, biror qiziqarli voqea aytib berishga undang. Doimiy dialog muhitida o‘sgan bola so‘zlashuvga odatlashadi va o‘z fikrini ifodalashdan cho‘chimaydi [6].

Yosh va darajaga mos sodda tildan boshlang: Muloqotni bolaning tushunish darajasiga moslashtiring. 3–4 yosh bolaga murakkab gaplar tushuntirish foydasiz – qisqa, ravon gapirib, savollarni ham sodda tuzing. Kerak bo‘lsa, javob variantlarini qo‘shimcha qilib bering (“Qo‘g‘irchoqqa qaysi ko‘ylakni kiydiramiz: ko‘kmi yoki yashil?” kabi). Kichik bolalar va nutqi sust bolalar bilan tanlovli savollar samarali – to‘g‘ri javobni o‘zi tanlab aytsin. Kattaroq va so‘zamolroq bolalar bilan esa ochiq savollarni ko‘paytiring. Doim bir oz qiyinchilik darajasini oshirib boring – bola gapirishga qiynala boshlasa, bir oz yengillashtiring, so‘ngra yana murakkablashtiring. Bu zona yaqin rivojlanish tamoyiliga mos keladi (Vygotskiy nazariyasiga ko‘ra): bola o‘zidan sal yuqoriroq darajadagi muloqotga tortilsa, asta-sekin shu darajaga ko‘tariladi.

Ko‘rgazmali va qo‘g‘irchoqli usullardan foydalaning: Bolalar vizual fikrlaydi, shuning uchun dialoglarni ham ko‘rgazmali qurollar bilan boyiting. Rasmi kitoblar – ayni muddao: rasmdagi voqealarni muhokama qilish, undagi qahramonlar nomidan gapirish bolalarga juda qiziq. Dialogik kitob o‘qish metodikasini uyda va mashg‘ulotlarda qo‘llang – bunda kitob matnini oddiy o‘qib berish emas, balki har sahifada bola bilan savol-javob qilish, rasm asosida suhbat qurish amalga oshiriladi. Masalan, ertak o‘qiyotganda: “Bu rasmiyni ko‘rsataylikchi, qahramon nima qilyapti? Keyin nima bo‘ladi deb o‘ylaysan?” deb bolani taxmin qilishga undang, uning javobini qabul qilib, yana davom ettiring. Bu usul bolalarning kitobga qiziqishini oshiradi va til ko‘nikmalarini boyitadi. Shuningdek, qo‘g‘irchoq teatrini kichik ssenariylar bilan uyushtiring: logoped yoki ota-ona qo‘g‘irchoqni boshqarib, bola bilan u orqali gaplashsin. Ko‘p bolalar bevosita odam bilan muloqotdan tortinsa-da, qo‘g‘irchoq bilan bimalol suhbatlashaveradi. Masalan, bola qo‘g‘irchoqni ovqatlantiradi va unga “Yoqdimi?” deb so‘raydi, katta qo‘g‘irchoq ovozi “Ha, rahmat” deb javob beradi – shunday qilib tabiiy suhbat bo‘lib ketadi.

O‘yinni dialog bilan birlashtiring: Nutqni rivojlantiruvchi didaktik o‘yinlarni dialogga aylantiring. Masalan, “Kim chaqqon?” o‘yini: xona bo‘ylab har xil narsalar qo‘yilgan, logoped sifatida “Menga qizil rangli narsani olib berchi” deb so‘raysiz, bola topib keltiradi. Keyin bola sizga topshiriq beradi: “Endi siz yashil kubikni toping,” va hokazo – bu ham dialogning bir ko‘rinishi va juda tabiiy kechadi. Yoki “Savol kimga?” o‘yini: doira bo‘lib o‘tirgan bolalarda savolli kartochkalar bor, bir bola navbat bilan do‘stdan so‘raydi, u javob beradi, so‘ng aksincha. Masalan, kartochkada “Sevimli mevang?” savoli bo‘lsa, bola sherigidan so‘raydi, u javob qilib, o‘z navbatida boshqa savol bilan murojaat qiladi. Bu o‘yinchalar guruhda uyushtirilsa, hamma faol suhbatga kirishadi. Rolli o‘yinlar ham nutqni rivojlantirishga mo‘ljallab tuzilishi mumkin: masalan, “Kasb-hunarlar polikliniasi” – har bir bola bir kasb vakili bo‘lib, “qabulxonada” bir-biriga kasbini tushuntiradi (“Men – mexanikman, mashinalarni tuzataman” – “Men – oshpazman, ovqat pishiraman”). Bunday o‘yinlar dialogni faollashtiradi, bolalar bir-biridan yangi so‘zlar o‘rganadi va o‘zlarini erkin ifoda etishga o‘rganadi.

Bolani diqqat bilan tinglang va rag‘batlantiring: Dialogning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan kattalarning tinglash mahoratiga bog‘liq. Bola gapirayotganda uning so‘zini bo‘lmaslik, diqqat bilan qarab, bosh iring‘ab qo‘yish, “ha-ha”, “keyin nima bo‘ldi?” kabi qo‘shimchalar bilan faol eshituvchi bo‘ling. Bu bolaga o‘z fikri muhimligini his ettiradi va davom ettirishga undaydi. Agar bola to‘xtab qolsa, muloyim savol bilan yana gapirtiring. Masalan, bola hikoya qilib kelib, o‘ylab qoldi – siz “Keyin nima bo‘lganini eslaysanmi?” deb yengil eslatma bering. Javobidan so‘ng “Voy, juda qiziq ekan!” yoki “Ajoyib gapirib beribsan!” deb maqtov bilan yakunlang. Rag‘batlantirish bolaga ijobiy hissiyot beradi va keyingi safar ham gapirishga intiladi. Hatto uning kichik yutuqlarini ham nishonlashni unutmang: masalan, ilgari “r” ni aytolmay “y” deyishdan uyalar edi, endi “r”ni to‘g‘ri aytasa – “Esingiz bormi, avval bu so‘zni aytolmasdingiz, qarang, endi qanday chiroyli aytdingiz, barakalla!” deyish zarur. Bu ham muloqotning tarkibiy qismi sifatida bo‘lsin, ya‘ni dialog

ohangida: bola o'z yutug'i haqida ham gaplashsin ("Ha, men endi r ni ayta olaman!" deb faxrlanishi mumkin).

Mavzuni kengaytirib boring: Avval dialogni bolaning yaqin tajribasi atrofida boshlasangiz, keyinchalik dunyoqarashini kengaytirish maqsadida yangi mavzular kiritib boring. Masalan, bola doim faqat o'z o'yinchoqlari haqida gapirishni xush ko'rardi – endi asta-sekin tabiat haqida, oy-na haqida, kasblar haqida suhbatlar boshlang. Bola yangi mavzuda qiynalishi mumkin, lekin savollar va hikoyalar orqali qiziqish uyg'otsa bo'ladi. Bu uning lug'atini va tushuncha doirasini kengaytiradi. Dialog – bilim berish vositasi hamdir: suhbat davomida bola bilmagan ma'lumotlarini o'zlashtiradi. Masalan, "Nega daraxtlarning bargi to'kiladi?" degan savolga javob topishga birga kirishing – bola o'zicha taxmin qiladi, siz to'ldirasiz. Shunday suhbatlari bilan u yangi narsani o'rganadi va keyin boshqalarga ham aytib berishi mumkin.

Ota-ona va pedagoglar hamkorligini ta'minlang: Agar bola bilan logoped ishlayotgan bo'lsa, albatta ota-onaga uyga vazifa va tavsiyalar berilsin. Dialogik mashg'ulotlarni faqat seanslarda cheklab bo'lmaydi – bola uyda, real hayotda ham mashq qilishi shart. Shuning uchun logoped mashg'ulotda ishlatilgan o'yin yoki mavzuni uyga ham taklif etishi kerak. Masalan: "Bugun Boltaboy mashinachalar bilan o'ynab gaplashdi, uyga borganda dadasiga ham o'sha o'yinni ko'rsatib bersin," – deb ota-onaga qisqacha tushuntirish. Ota-ona esa bunga vaqt ajratishi lozim. Oilada dialogik muhit barqaror bo'lsa, logopedik mashg'ulotlarning samarasi ortadi. Ilmiy manbalarda ota-ona ishtirok etgan nutqiy terapevtik ishlarning natijasi 30-40% ga yuqori bo'lishi qayd etilgan. Shu bois tarbiyachi-logopedlar ota-onalar bilan doimiy aloqada bo'lib, ularga oddiy savol-javob o'yinlarini, bolani tinglash va gapga tutish usullarini o'rgatib borishlari maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi tavsiyalarni amalda qo'llash bolalarning nutqiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Quyida ba'zi mashq namunalarini keltiramiz, ular turli yosh va darajadagi bolalar bilan dialog shaklida o'tkazilishi mumkin:

"Men so'rayman – sen topasan": Kattasi va bola almashib bir-biriga atrofdagi predmetlar haqida savol beradi. Masalan, katta: "Uyimizda miyovlaydigan jonivor bormi?" – bola: "Ha, mushuk bor" – katta: "Ismi nima?" – bola: "Tom" va h.k. Keyin bola so'raydi: "Sening sevimli mevang nima?" va hokazo. Bu mashq har qanday yoshda moslashtiriladi (kichiklarga sodda savollar, kattalarga murakkabroq). Bolaning savol berish va javob qaytarish malakasi mustahkamlanadi.

"Do'stim bo'l, suhbat quraylik": 2-3 nafar bolani bir guruhga qo'yib, ularga biror rolli vaziyat beriladi. Masalan, "Sizlar qumloqda o'ynayotgan bolalarsiz, birgalashib qum qasr quryapsizlar. Bir-biringiz bilan gaplashib, qasrni quringlar." Bolalar o'zaro "Sen qum olib kel, men suv quyaman" kabi dialog quradilar. Logoped chetdan kuzatib, kerak bo'lsa yangi so'z yoki taklif bilan aralashadi ("Voy, qasringiz chiroyli bo'libdi, men mehmon bo'laymi?" deb ularga murojaat qiladi, bolalar "xo'p" deb javob beradi va hokazo). Bu mashq bolalarning bir-biri bilan hamkorlikda muloqot qilish ko'nikmasini oshiradi.

"Xato topib tuzat": Logoped ataylab bir gapni xato talaffuz yoki xato grammatik shaklda aytadi, bola esa to'g'rilaydi. Masalan, logoped: "Chumoli pista ko'tardi" (to'g'risi "pista" emas, "non ushoqi") – bola to'g'rilaydi: "Yo'q, chumoli non ushoqini ko'tardi". Yoki logoped: "Men maktabga borgim keldi" (to'g'ri: "borgim keldi" emas, "bormoqchi bo'ldim") – bola: "to'g'ri emas, bormoqchi bo'ldim deyish kerak". Bu dialog tarzidagi mashq bola e'tiborini nutqning shakliga qaratib, xatoni topish va to'g'rilashni o'rgatadi, ayni paytda bola o'zini o'qituvchi rolida his qilib zavqlanadi ham.

"Ertakni davom ettir": Logoped bir mashhur ertakni boshlab beradi, ma'lum bir joydan keyin to'xtab, bolaga "Keyin nima bo'ladi?" deb savol tashlaydi. Bola o'zicha davomini aytadi. Logoped uning variantini ma'qullaydi ("Qiziq bo'lib ketdi, yana davom etsin") va ertakni yana davom ettiradi yoki tugatadi. Bu mashq bolalarda tasavvur va nutqiy kreativlikni oshiradi, dialog monologga ulanadi va yana dialogga qaytadi. Agar guruh bolalar bilan o'tkazilsa, har bola navbatma-navbat ertak davomiga o'z hissasini qo'shishi

mumkin – chinakam jamoaviy ertak paydo bo‘ladi, bolalar esa bir-birining fikrini tinglashga o‘rganishadi.

“Savol-zanjir”: Bir bola qo‘lida to‘p bilan boshqasiga savol beradi va to‘pni uloqtiradi, savol olgan bola javob berib, o‘z navbatida uchinchi kishiga savol tashlaydi. Masalan: 1-bola (2-bolaga) – “Sen ertalab nima yeding?” – 2-bola: “Non yedim. (3-bolaga) Sen kecha multfilm ko‘rdingmi?” – 3-bola: “Ha, ko‘rdim. (1-bolaga) Multfilmning nomi nima edi, bilasanmi?” va hokazo. Bu mashq ko‘proq maktab yoshidagilarga mo‘ljallangan bo‘lib, guruhda uzluksiz muloqot zanjirini hosil qiladi. Bolalar savol tuzishni, savolni kimga yo‘llashni va javobni eshitib yangi savolga o‘tishni mashq qiladi. Juda foydali dialogik ko‘nikma hosil qiluvchi o‘yin.

“Bitta so‘z – bitta gap”: Bu o‘yin grammatik tuzilmani o‘rgatish bilan birga, mantiqiy fikrlashni ham talab qiladi. Guruhda o‘tkaziladi. Boshlovchi (logoped yoki bola) bir so‘z aytadi (masalan, “qush”), navbatdagi bola shu so‘z ishtirok etgan to‘liq gap tuzadi (“Qush uchyapti.”). Keyingi bola shu gapni yanada kengaytirib davom ettiradi (“Kichkina qush osmonda uchyapti.”), undan keyingisi yana kengaytiradi (“Kichkina qush osmonda tez uchyapti.”) va hokazo, 3-4 qo‘shimchadan so‘ng boshqa so‘zga o‘tish mumkin. Bu mashq orqali bolalar gapni kengaytirish, bog‘lovchilar qo‘shish, aniqlovchi so‘zlar qo‘shishni amaliy o‘rganadi. Qolaversa, jamoaviy ravishda dialog ichida hal qilinadi – kim qancha qo‘shimcha kiritishini o‘zaro kelishib olishadi yoki bahslashishadi (“Tez uchyapti degan yaxshimi, past uchyapti desak bo‘ladimi?” va hokazo). Bu ham bir turdagi savol-javob tarzida kechadi.

Yuqoridagi mashqlarni bolalarning yosh va tayyorgarligiga qarab soddalashtirish yoki murakkablashtirish mumkin. Muhimi, ular dialog tarzida o‘tishi va bolalar uchun qiziqarli bo‘lishidir. Shundagina bolalar faol qatnashadilar va mashqning ta’siri yuqori bo‘ladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Maqolada turli yoshdagi bolalar bilan ishlashda dialog texnikasini qo‘llashning nazariy va amaliy jihatlari ko‘rib chiqildi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, dialogik yondashuv bolalar nutqini rivojlantirishda juda samarali vositadir. Dialog shaklidagi muloqot bolada ilk nutqiy ko‘nikmalarni shakllantiradi, uning so‘z boyligini oshiradi, grammatik tuzilmalarni egallashiga yordam beradi, eng muhimi – unda o‘z fikrini ifodalashga ishtiyoq va qobiliyatni tarbiyalaydi. Logopediya kontekstida dialog texnikasi defektolog mutaxassisga bolaning nutqidagi nuqson va bo‘shliqlarni bevosita muloqot jarayonida aniqlab, tabiiy ravishda tuzatishga imkon beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixolingvistik xususiyatlari nuqtai nazaridan avvalo dialogik nutqni o‘zlashtirib, so‘ng monologik nutqqa o‘tishi ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan [9]. Shu sabab, bog‘cha yoshida tarbiyaviy ishlar imkon qadar suhbat, savol-javob va rolli o‘yinlar orqali olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan esa interfaol usullar yordamida ularning darslardagi nutqiy faolligini oshirish va mustaqil fikr bildirish ko‘nikmasini rivojlantirish mumkin.

Dialog texnikasini logopedik mashg‘ulotlarda qo‘llash bosqichlari – motivatsiya, mavzuga kirish, mustahkamlash, monologik chiqish va yakuniy rag‘batlantirish – izchil tatbiq etilganda eng yuqori samara berishi qayd etildi. Dialog yordamida bolalarning fonematik eshitishi, lug‘at boyligi hamda grammatik qurilishni anglash qobiliyati bir vaqtda rivojlantiriladi. Katta yoshli suhbatdosh (logoped yoki ota-ona) bolaning bir so‘zli gaplarini to‘liq shaklga keltirib tuzatishi va doimiy rag‘batlantirishi bolaning nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etadi [6]. Albatta, har bir bolaga yondashuv individual bo‘lishi lozim. Dialog texnikasini qo‘llashda bolaning yoshi, nutq rivojlanish bosqichi, shaxsiy psixologik xususiyatlari (uyatchanlik, faollik, noturg‘unlik va boshqalar) inobatga olinishi kerak. Moslashtirilgan usullar – qo‘g‘irchoq orqali muloqot, harakatli o‘yin orqali dialog, vizual tayanchlar, tanlovli savollar va boshqalar – yordamida har qanday bolani suhbatga jalb etish va uning nutqini o‘stirish mumkin.

Dialog – bu nutqiy ko‘prik: u bolaning ichki dunyosi va tashqi kommunikativ muhitini bog‘laydi. Kattalar bilan erkin dialog qurib o‘sgan bolalar keyinchalik ijtimoiy hayotda ham muvaffaqiyatli muloqot qila oladilar, fikrlarini aniq ifodalaydilar. Ilmiy tadqiqotlar ko‘rsatganidek, dialogik o‘qish mashqlari bilan shug‘ullangan bolalar til rivojlanishi testlarida boshqalarga nisbatan ancha yuqori natijalarni ko‘rsatgan [5]. Bu esa dialog texnikasining amaliy ahamiyati qanchalik yuqori ekanini isbotlaydi. Shunday ekan, maktabgacha ta’lim muassasalari va maktablarda, shuningdek, logopedik markazlarda turli yoshdagi bolalar bilan ishlashda dialogga asoslangan metodlarni keng joriy etish lozim. O‘qituvchi va tarbiyachilar biryoqlama ma’ruza uslubidan voz kechib, bolalar bilan ko‘proq jonli muloqotda bo‘lsalar, ta’lim samaradorligi ortadi. Xuddi shuningdek, ota-onalar ham farzandlari bilan kun davomida suhbat qilishga alohida ahamiyat bersalar, uy sharoitida bolaning nutqiy va aqliy rivojiga katta hissa qo‘shgan bo‘ladilar. Zero, bola tili – muloqotda o‘sadi.

Maqolada keltirilgan tahlillar va tavsiyalar real logopedik amaliyot va ilmiy manbalarga asoslangan. Ular turli yosh guruhlarida dialog texnikasini muvaffaqiyatli qo‘llashga ko‘mak beradi degan umiddamiz. Kelgusida ushbu sohada – ayniqsa, dialogik yondashuvning maxsus ehtiyojli bolalar nutqiga ta’siri borasida – yana qo‘shimcha tadqiqotlar olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Ammo bir narsa aniq: dialog – bu bolalar bilan ishlashning eng tabiiy va samarali yo‘li bo‘lib, ularni so‘z dunyosiga olib kiruvchi eng ishonchli kalitdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bekmurodova I. “Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish yo‘llari”. Samarqand davlat universiteti Axborot xizmati maqolasi, –2025.
2. Toshboyeva S.J. “Maktabgacha yoshdagi bolalar muloqotini shakllantirishda Sharq allomalarining g‘oyalaridan foydalanish”. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 2022 yil, №12.
3. Abdisamatova D.S. “Boshlang‘ich sinflarda dialogli muloqotni shakllantirishning samarali usullari”. Inter Education and Global Study jurnali, 2025, Tom 3, №5(1), 301-308 betlar.
4. Makhmudov Khurshid Sh. va boshq “Methods of forming dialogic and monologic speech in children”. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, vol. 41 (Mart 2025), 25-28 betlar.
5. Whitehurst, G.J. (n.d.). “Dialogic Reading: An Effective Way to Read Aloud with Young Children”. Reading Rockets maqolasi.
6. Turapova R.B. “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining dialogik nutqini shakllantirish darajasini o‘rganishning pedagogik xususiyatlari”. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 2024 yil, №1.
7. Makhmudov Kh.Sh. va Tahirova M. “Ways to increase the vocabulary of mentally retarded children of preschool age based on plot role-playing games”. International Journal of Early Childhood Special Education, vol. 15, issue 2 (2023).
8. Shukhratovich M.Kh. va Khomidova Sh. “Pedagogical tasks of speech therapist and parent cooperation in eliminating speech defects”. American Journal of Interdisciplinary Research and Development, vol. 16 (2023), 38-41 betlar.